

POKOMUNISTINĖS TRANSFORMACIJOS TYRIMŲ METODOLOGIJOS PROBLEMOS

SKIRMANTAS BUIVYDAS

Straipsnyje nagrinėjama demokratizacijos teorinių instrumentų taikymo pokomunistinei politinei kaitai problema. Tiriama, ar pokomunistinė kaita gali būti paaiškinta anksčiau sukurtomis nedemokratinų režimų kaitos teorinėmis schemomis, ar būtinos naujos, lankstesnės, pokomunistinės transformacijos specifiką įvertinančios teorijos. Taip pat pristatomos pagrindinės politinio režimo kaitos metodologinės kryptys – procedūrinė ir struktūrinė prieigos – ir tiriamas jų veiksmingumas pokomunistinio perėjimo kontekste. Analizuojama, ar pokomunistinė demokratizacija padeda spręsti lyginamųjų politikos tyrimų metodologijos tikslinimo uždavinį.

Pabaigoje aptariama integruotos perėjimo į demokratiją teorijos tikslingumo problema, akcentuojamos pokomunistinės erdvės diferencijavimo reikmės.

Lietuvoje jaučiamas konceptiškai disciplinuotų pokomunistinės transformacijos studijų trūkumas. Vienas iš straipsnio tikslų – įsitraukti į kol kas vangiai besiklostančią pokomunistinei transformacijai skirtą teorinę diskusiją Lietuvoje. Jei čia išdėstytos mintys sulauks politologų ar kitų socialinio mokslo atstovų dėmesio ir kritikos, manysiu, jog šis tikslas buvo pasiektas.

Analizės tikslu skiriamos *pokomunistinės transformacijos* ir *pokomunizmo* sąvokos: pirmoji nurodo į daugiau ar mažiau aktyvų kaitos procesą, o antroji – į būseną, kuri stokoja dinaminio turinio. *Pokomunistinės erdvės* sąvoka apima visas buvusias komunistines šalis. *Rytų ir Vidurio Europos* terminas naudojamas įvardinti valstybėms, nesančioms Nepriklausomų Valstybių Sandraugos (NVS) sudėtyje. Šalys – NVS narės priskiriamos *posovietinei erdvei*. *Vidurio Europa* – Vyšegrado valstybės (Čekija, Slovakija, Lenkija, Vengrija) ir Lietuva.

Ivadas

Politinė ir visuomeninė pokomunistinių kraštų raida, ją lydintys dėsningumai bei paradoksai tapo vienu iš didžiausių iššūkių šiuolaikiniam politikos mokslui bei jam artimoms modernybę tiriančioms socialinėms disciplinoms. Galima sakyti, jog pats politikos mokslas dabar laiko rimtą egzaminą: tikrinamos jo analitinės bei prognostinės galimybės, gebėjimas ne tik aprašyti pokomunistinę politinę empiriją, bet ir ją paaiškinti, taip pat modeliuoti ateities raidos variantus ir tikėtinus scenarijus. Prieš dešimtį metų patyręs skausmingą istorijos antausį ir nesugebėjęs numatyti pačios artimiausios komunistinės sistemos plėtotės perspektyvos, dabar socialinis mokslas tarsi siekia reabilituotis. Čia turima omenyje iš karto po 1989 m. prasidėjusi gyva mokslinė polemika, apimanti labai platų temų, problematikos, mokslinių interesų lauką. Pokomunistinė kaita nestokoja tyrinėtojų dėmesio: kasmet daugėja analitinių bei apžvalginių studijų, rengiamos mokslinės konferencijos, organizuojami specialūs kursai universitetuose ir kitose aukštojo mokslo institucijose, leidžiama akademinė kaitą tirianti periodika.

Esminė pokomunistinio perėjimo charakteristika – visaapimantis ir visapersmelkiantis kaitos pobūdis ir poreikis, politinių, socialinių, ekonominių, kultūrinių, teisinių visuomenės subsistemų transformacijos ir jų tarpusavio derinimo būtinybė. Kaitos sistemiškumas ir kompleksiskumas skatina pokomunistinių tyrimų diferenciaciją, nes atskiram tyrinėtojui sunku (ar beveik neįmanoma) aprėpti visą vykstančių transformacijų įvairovę. Todėl moksliniai tyrimai specializuojasi, o kaitos teorinė refleksija dalijasi į specifines abstrakcijos ir pažintiniu lygiu besiskiriančias kryptis. Dabar jau galima fiksuoti ne tik pokomunistinės transformacijos tyrimų problematikos įvairovę, bet ir metodologinio pliuralizmo užuomazgas. Diskutuojama net apie integruotos pokomunizmo teorijos formulavimo tikslingumą.

Lyginamajai politikai pokomunistinė transformacija reikšminga dėl kelių priežasčių. Pirma, pokomunistinė kaita suteikia naują empirinį pagrindą diktatūras pergyvenusių kraštų lyginamosioms studijoms bei konkrečių demokratizacijos modelių tipologizavimui, remiantis įvairių pasaulio regionų patirtimi (tarpreigioninių tyrimų lygmuo). Antra, beveik dešimtmetis praėjęs nuo komunistinės institucinės tvarkos žlugimo, išryškino nevienodus kaitos scenarijus atskirose pokomunistinėse

šalyse, todėl prasmingi tampa šių valstybių tarpusavio lyginimai (tarpreiginiai tyrimai). Trečia, sparčiai gausėja konkrečioms pokomunistinio regiono šalims skirtų monografinių studijų, nes 1989–uosius ir dabartį skirianti istorinė distancija leidžia pakankamai objektyviai įvertinti transformacijos tempus ir kai kuriuos rezultatus, nors pats perėjimas vis dar tebesitęsia. Ketvirta, naujai institucinei tvarkai įsitvirtinant daugelyje Rytų ir Vidurio Europos kraštų kyla klausimas: gal pokomunistinėms šalims jau galioja modernioms sociopolitinėms sistemoms taikomi mokslinės analizės instrumentai – sąvokos, teorijos ir modeliai?¹ Šiuo aspektu straipsnyje nagrinėjamos „demokratijos“ sąvokos taikymo pokomunistinei politinei kaitai aktualijos.

Pokomunistinės transformacijos studijose vyrauja dar dvi pagrindinės temos, priskirtinos politikos mokslo metodologijos ir politikos tyrimų logikos problemoms. Pirmoji – naujesnė ir aktualia tapusi tik po 1990 –ųjų – trumpai gali būti formuluojama taip: ar tikslinga pokomunistinės šalį įtraukti į lyginamųjų demokratizacijos tyrimų kontekstą, ar toks prijungimas būtų potencialiai nerezultatyvus, siekiant paaiškinti šiame regione vykstančius procesus. Antroji problema nėra specifinė pokomunistiniams tyrimams, o veikia bendra tai politikos mokslo šakai, kuri tiria politinių režimų kaitos mechanizmus ir paprastai yra įvardijama tranzitologijos terminu. Ši metodologinė įtampa apibūdinama klausimu: kurie veiksniai politinės kaitos procese yra svarbesni – struktūriniai (ypač socioekonominiai ir kultūriniai), ar procedūriniai, t. y. pačių politinio proceso veikėjų pasirinkimai ir jų tarpusavio sąveikos².

1. „Konceptinio pritempimo“ pokomunistinės transformacijos tyrimuose problema

Pastarojo dešimtmečio pokomunistinių Rytų ir Vidurio Europos šalių politinės, socialinės ir ekonominės raidos patirtis šiuolaikiniam politikos mokslui atvėrė naujų galimybių. Ilgą laiką Vakarų socialinio mokslo analizės periferijoje buvusi Rytų ir Vidurio Europa staiga atsидūrė politinius procesus komentuojančių intelektualų bei akademinių sluoksnių dėmesio centre. Tokio susidomėjimo augimą skatino Šaltojo karo pabaigą lydėjęs ideologinių stereotipų ir politinių perskyrų nykimas, tapęs palankia šio regiono integracijos į lyginamosios politikos tyrimus sąlyga. Papildomi veiksniai, turėję pastūmėti minėtą integraci-

ją, buvo subjektyvių kliūčių abiem mokslininkų bendruomenėms (RVE ir Vakarų Europos bei JAV) komunikuoti silpnėjimas ir atsiradusi galimybė mokslinius regiono tyrimus paremti santykinai patikimais empiriniais duomenimis.

Nenuostabu, kad pokomunistinė kaita ypač sudomino autoritarnių politinių režimų demokratėjimą nagrinėjančius mokslininkus – procesai RVE teikė proga patikrinti kitiems demokratinio perėjimo atvejams sukurta teorinį instrumentariją: prielaidas, hipotezes, sąvokas, aiškinamuosius modelius. P. Schmitter nurodo, kad pokomunistinių režimų įtraukimas į tranzitologinius tyrimus taptų reikšmingu socialinės statistikos rezervuaru, praturtinančiu šiuolaikines demokratizacijos studijas³. “Pirmą kartą nagrinėjamų kintamųjų skaičius neviršytų atvejų skaičiaus, o kitur suformuluotas tikimybines išvadas (*tentative conclusions*) būtų galima patikrinti naujame kultūriniame ir istoriniame kontekste”⁴.

Metodologiniu požiūriu tikslinga mokslinį tyrimą organizuoti įtraukiant kuo daugiau atvejų (priklausomų kintamųjų, šalių). Lyginamojo tyrimo empirinė bazė paprastai suvokiama kaip pranašumas, leidžiantis tikėtis korektiškesnių išvadų bei aiškesnių teorinių modelių formulavimo. Didelio atvejų skaičiaus pasirinkimas labai dažnai susijęs su statistinės analizės taikymu, vertinant vieno ar kelių kintamųjų poveikį tiriamam segmentui. Galimos įvairios atvejų didinimo strategijos, tačiau nei viena iš jų neišvengia specifinių trūkumų⁵. Demokratizacijos tyrimuose atvejų skaičių plečiant pokomunistinių šalių pagrindu, dažnai nurodoma G. Sartori suformuluota “konceptinio pritempimo” (*conceptual stretching*) problema⁶.

“Konceptinio pritempimo” kategorija žymi tokią lyginamojo tyrimo praktiką, kai ta pati esminė sąvoka yra taikoma daugeliui tarpusavyje tariamai panašių atvejų įvardinti. Tačiau plečiant konkrečios sąvokos taikymo erdvę, sykiu mažiau aiški ir apibrėžta tampa jos reikšmė, iškyla koncepto operacionalizavimo problema. „Konceptinio pritempimo“ tikimybė ypač didelė tarpregioniniuose tyrimuose, kai lyginami istoriškai ir kultūriškai nepanašūs (heterogeniški) atvejai. Viena iš pagrindinių ir plačiausiai politikos moksle vartojamų kategorijų, ekstrapoliuojama labai įvairių politinių režimų analizėje, yra “demokratijos” konceptas. Galima teigti, jog pokomunistinio regiono šalių tyrimuose ši sąvoka yra dominuojanti, tačiau jai trūksta konceptinio aiškumo.

Nors naujieji nacionaliniai politiniai režimai Lotynų Amerikoje, Azijoje, Afrikoje bei pokomunistinėse šalyse neretai įvardijami kaip

demokratiniai, jie skiriasi ne tik nuo liberaliųjų demokratijų, bet ir tarpusavyje. Collier ir Levitsky atkreipia dėmesį, jog ši empirinė įvairovė skatina ieškoti tikslesnių sąvokų ir demokratijos definicijų, vyksta naujų subkategorijų, vadinamųjų „demokratijų su būdvardžiais“ (*democracy “with adjectives”*), plitimas⁷. „Rinkiminė demokratija“, „kontroliuojama demokratija“, „ribota demokratija“, „deleguotoji demokratija“ ar net „autoritarinė demokratija“ – dažnai aptinkami politikos mokslo naujadarai, sukurti siekiant išvengti „konceptinio pritempimo“ recidyvų ir, kita vertus, aprėpti empirinę demokratijos pasireiškimų margumyną.

Konceptualių inovacijų demokratijos ir demokratizacijos tyrimuose plitimas rodo, jog daugelio mokslininkų jau nebetenkina J. Schumpeterio procedūrinė demokratijos samprata⁸, kaip nustatanti pernelyg formalius ir minimalius demokratijos funkcionavimo kriterijus: nevaržomą politinę konkurenciją ir politinį dalyvavimą. Nors ši samprata pranaši tuo, kad nustato kiekvienam demokratiniam politiniam režimui privalomas charakteristikas, tačiau ji menkai geba diferencijuoti režimus demokratijos kokybės požiūriu. Remiantis minimalistine koncepcija, demokratijų skaičiaus augimo dinamika per pastaruosius du dešimtmečius yra iš tiesų įspūdinga. Jei 1974 m. formalius procedūrinės sampratos kriterijus atitiko 39 pasaulio valstybės, tai 1996 m. pradžioje šis skaičius išaugo iki 117⁹. Žinoma, formalijų demokratinį politinių režimų patrigubėjimas susijęs ir su bendru nacionalinių valstybių skaičiaus išaugimu. Tačiau santykiniai rodikliai kur kas įskalbinesni: 1974 m. tik 27 procentai šalių galėjo būti vadinamos „Schumpeterio demokratijomis“, o 1996 m. tokių jau buvo 60 procentų. Nenuostabu, kad kaip tik nuoseklus procedūrinės sampratos šalininkas, suformulavo garsią tezę apie „trečiosios demokratizacijos bangos“ iškilimą¹⁰.

Dažniausiai minima procedūrinės sampratos yda yra ta, kad akcentuodama nevaržomą politinę konkurenciją kaip vienintelį būtiną demokratijos atributą, ji stokoja reikšmingų kokybinių charakteristikų, į vieną gretą lygiuodama net labai kontrastiškas šalis. Pagal šį modelį, pavyzdžiui, Didžioji Britanija ir Gvatemala gali būti laikomos kone vienodai „demokratiškomis“, nes jose periodiškai vyksta laisvi konkurenciniai rinkimai. Kaip atsakas į šiuos metodologinius procedūrinės sampratos defektus buvo suformuluota keletas išplėstinių demokratijos definicijų, kurios formalų laisvos politinės konkurencijos reikalavimą papildė pilietinių teisių ar socialinių garantijų kriterijais. Demokratijos

turinį, o ne formalias procedūras pabrėžiantys tyrinėtojai suformulavo „liberaliosios demokratijos“ ir „socialinės demokratijos“ sampratas. Pokomunistinės kaitos kontekste prasminga klausti: kokie politiniai režimai formuojasi šiose šalyse ir ar apibūdinant juos kaip „demokratinus“ tiesiog neinama lengviausiu keliu, „pritempiančią“ populiarią sąvoką ne-susiformavusioms pokomunistinėms politinėms sistemoms pažymėti?

Sąvokų „pritempimo“ problemą pokomunistinės politikos tyrimų kontekste bene pirmasis nurodė R. Bova¹¹. Jis skiria tris lygius, kuriuos analizuojant gali išryškėti conceptualūs skirtumai tarp nekomunistinių autoritarizmą patyrusių šalių demokratizacijos ir pokomunistinio perėjimo. Pirmiausia pokomunistinių atvejų nagrinėjimą demokratizacijos teorijų pagrindu gali komplikuoti politinio proceso eiga, paaiškęjus, pavyzdžiui, kad šiame regione formuojasi visai ne demokratinė politinė tvarka¹². Demokratinės retorikos populiarumas žlugus komunizmui, nebūtinai turėtų reikšti demokratijos triumfą visose pokomunistinėse šalyse. Neatmestina tikimybė, kad kai kuriose valstybėse (pirmiausia Rusijoje ir posovietinėje erdvėje) vyksta ne perėjimas į demokratinį būvį, o tik totalitarinių režimų pakeitimas vienomis ar kitomis („apšviestojo“) autoritarizmo formomis. Tokių pokomunistinių valstybių lyginimui su sėkmingai demokratizaciją įvykdžiusiomis Lotynų Amerikos ir Pietų Europos šalimis taptų tiesiog neįmanomi, jei paaiškėtų, kad perėjimo tikslas pirmosiose žymi antrųjų išeities tašką.

Antrasis analizės lygmuo susijęs jau ne tiek su autoritarizmo – demokratijos pokomunistinėse šalyse perspektyvomis, kiek su pasitraukimo nuo nedemokratinės tvarkos būdų įvairove. Jei vienas iš lyginamojo tyrimo tikslų yra panašumų ir skirtumų tarp nagrinėjamų objektų (reiškinių) identifikavimas, tai ar prasminga tarpusavyje lyginti procesus, kurių genezėje sunku aptikti bendrų charakteristikų? Ar verta lyginti tranzitologinių modelių konstravimo etalonu tapusį perėjimą Ispanijoje su kruvinu Ceausescu diktatūros žlugimu Rumunijoje arba armijos inicijuotą demokratijos preliudiją Portugalijoje su taikiomis politinėmis revoliucijomis Vidurio Europoje ir Baltijos šalyse? Kita vertus, lyginant demokratinį perėjimų būdą sociokultūrinės ir politinės patirties prasme artimose Ispanijoje bei Portugalijoje, ar Vidurio Europos valstybėse¹³ (Lenkija, Čekija, Vengrija), aptinkama daugiau skirtumų nei panašumų. Tai reiškia, kad sociokultūriškai panašių regionų demokratizacijos analizė negali būti universalių tranzitologinių modelių konstravimo pagrindas.

Anot R. Bova, kur kas tikslingiau būtų atrinkti tuos demokratinio perėjimo atvejus, kurie pasižymi bendromis režimo kaitos charakteristikomis, nepriklausomai nuo jų geografinės padėties ar autoritarizmo paveldo. Tokie tarpreregioniniai lyginimai padėtų nustatyti specifinius perėjimo proceso dėsningumus ir galėtų tapti svarbūs tai tranzitologijos mokslo šakai, kuri nagrinėja demokratizacijos proceso logikos ypatumus.

Lyginant įvairius demokratinį perėjimą atvejus, konceptinio „pri-tempimo“ problema iškyla ir režimo tapatybės plotmėje. Čia turima omenyje politikos moksle įsitvirtinusi totalitarizmo ir autoritarizmo kaip nedemokratinų politinių režimų variantų perskyra. Pagrindinis kriterijus, leidžiantis analitiškai atskirti šiuos nedemokratinų režimų tipus yra skirtingas jų represyvumo laipsnis. Jei įvairios autoritarizmo atmainos Lotynų Amerikoje ir Pietų Europoje paprastai nesiekė (nėsugebėjo) reglamentuoti visų visuomeninio sambūvio sričių, palikdamos ribotą pilietinės raidos erdvę, tai totalitariniai RVE režimai mobilizavo ideologinius, represinius ir kitus resursus visuotiniam politikos diktatui palaikyti.

R. Bova atskiria totalitarizmą kaip idealų tipą ir kaip empirinį konceptą. Pirmuoju atveju skirtumai tarp totalitarizmo ir autoritarizmo charakteristikų iš tiesų yra dideli¹⁴. Skirtumai išlieka ir analizuojant konkrečius empirinius režimus, tačiau jie nėra tokie kontrastiški. Praktika parodė, kad „idealiosios“ totalitarizmo charakteristikos – ideologinė kontrolė, resursų centralizacija, represijos kaip režimo palaikymo įrankis – daugelyje komunistinių šalių laipsniškai silpo, nevyko normali šių sistemų reprodukcija, ekonominės nesėkmės tapo legitimumo stygiaus priežastimi. Savo ruožtu ekonominių išteklių centralizavimas ar represijų prieš kitaminčius taikymas buvo dažno nekomunistinio autoritarinio režimo atributai. Neatsitiktinai, greta komunistinių režimų analizėje įtakingo „totalitarizmo“ koncepto, politikos moksle prigijo ir J. Linz (1975) pasiūlytas pototalitarinio autoritarizmo terminas¹⁵.

Anot R. Bova, kaip tik panašumų ir skirtumų tarp įvairių nedemokratinų politinių režimų paieška suteikia prasmę tarpreregioniniams lyginimams „Pietuose“ ir „Rytuose“. Tokių tyrimų metodologiniu pagrindu galėtų tapti „konceptinio griežtinimo (siaurinimo, sutraukimo)“ (*conceptual construction*) strategija, išskaidanti tiriamą reiškinį(-ius) į atskirus analizės lygius ir ieškanti bendrų bei specifinių elementų empirinėje šio fenomeno reiškimosi įvairovėje. Pavyzdžiui, analizės

tikslais vertinga skirti destruktyvinę ir konstruktyvinę demokratinio perėjimo proceso fazę. Viena vertus, kiekvieno demokratizacijos bandymo privaloma sąlyga yra esamų autoritarinių struktūrų *demontažas*; kita vertus, įkandin ar lygiagrečiai turi vykti naujų (demokratinų) institutų *kūrimo* procesas. Lyginamojo tyrimo prasmė čia būtų dėsningumų ir unikalų vyksmo kiekvienoje fazėje identifikavimas, nepriklausomai nuo tokių veiksnių kaip perėjimo laikas ir vieta (geografinė padėtis). Tokia metodinio griežtinimo strategija, pasak R. Bova, galėtų tapti reikšmingu žingsniu, formuluojant apibendrinimą poautoritarinių perėjimų teoriją¹⁶.

2. Pokomunistinė transformacija ir ankstesni perėjimai į demokratiją

R. Bova straipsnis vertintinas kaip ankstyvas bandymas komunizmo ir pokomunizmo tyrimus integruoti į lyginamųjų demokratizacijos studijų lauką. Vėliau pokomunistiniuose tyrimuose užsimezgė metodologinis ginčas tarp dviejų mokslininkų grupių, kurios sąlygiškai gali būti vadinamos „generalistais“ ir „spacialistais“. Šią diskusiją nemenka dalimi inicijavo teiginys, jog „pokomunistinė kaita iš esmės skiriasi nuo kitų poautoritarinių perėjimų ir todėl reikalauja naujų analitinių priemonių“¹⁷. Remiantis R. Bova pasiūlytu modeliu S. M. Terry teigia, kad įvairių perėjimo tipų tarpregioniniai lyginimai yra prasmingesni pirmojoje – destruktyvinėje – fazėje, kur politinė dinamika gali vystytis pagal analogišką scenarijų tiek Rytuose, tiek Pietuose. Tačiau antroje fazėje egzistuojančių teorinių instrumentų nauda sparčiai mažėja, nes politinio proceso eiga išryškina esminius skirtumus tarp nagrinėjamų atvejų. Terry skiria tokius penkis skirtumus:

1) *Dvigubas perėjimo pokomunistinėse šalyse pobūdis (dual-track nature)*, žymintis pastangą vienu metu sukurti demokratinis politinius institutus ir rinkos ekonomikos mechanizmus. Šie tikslai prieštarauja dera tarpusavyje: nors pastebėta, kad rinkos ekonomika ir demokratija viena kitą palaiko ilgalaikėje perspektyvoje, tačiau formavimosi stadijoje tikėtinas jų tarpusavio nesuderinamumas.

2) *Skirtingas abiejų nagrinėjamų atvejų socioekonominio ir industrinio išsivystymo lygis* – jis yra aukštesnis pokomunistinėse šalyse, bet kaip tik tai ir komplikuoja perėjimą. Industrinės struktūros Rytų ir Vidurio Europoje yra iškreiptos sovietinio tipo modernizacijos reliktas,

atliekantis sistemai žalingą funkciją (disfunkciją). Taigi, jei naujosioms demokratijoms Lotynų Amerikoje ir Pietų Europoje reikėjo sukurti stiprų pramonės sektorių, tai pokomunistinėms šalims iškilo industrinio demontažo ar bent jau radikalios rekonstrukcijos poreikis.

3) *Išskirtinis nacionalizmo vaidmuo Rytų ir Vidurio Europoje*. Kitaip nei ankstesniųjų demokratinių perėjimų atveju, komunistinio bloko demokratėjimą skatino nacionalinio jausmo atgimimas, peraugęs į tautinio išsivadavimo judėjimus įvairiose TSRS dalyse ir Baltijos respublikose. Tačiau nacionalizmo stiprėjimas reiškia ir senųjų (ikikomunistinių) konfliktų – kultūrinių, religinių, teritorinių – grįžimą bei naujų etninių įtampų atsiradimą. Pokomunistinėje erdvėje nacionalistinę kortą instrumentalizuoja įvairios politinės ir socialinės jėgos – nuo komunistų iki radikalų marginalinių grupuočių.

4) *Pilietinės visuomenės nebrandumas pokomunistinėse šalyse*. Dažni atvirkštiniai tvirtinimai apie pilietinės visuomenės RVE “atsparumą” ar “išsilaisvinimą”, pasak S. M. Terry, yra pernelyg optimistiški. Pilietinė visuomenė – tai ne tik autonominių politinių ir visuomeninių organizacijų tinklas. Svarbus yra šių asociacijų gebėjimas atsakingai veikti (sąveikauti) esamoje institucinėje sąrangoje (*within an established institutional framework*). Institucijų ir sutartų taisyklių ignoravimas veda link kakofonijos ir politinio paralyžiaus išsigalėjimo.

5) *Skirtinga tarptautinės bendrijos įtaka transformacijos procesuose*. Dabar šis vaidmuo nebėra toks palankus kaip, pavyzdžiui, 1970-aisiais, kai sparti Pietų Europos šalių integracija turėjo užkirsti kelią tiek eurokomunizmo stiprėjimui, tiek ilgam politinio nestabilumo laikotarpiui. Šaltojo karo pabaiga verčia Vakarus pirmiausia pasirūpinti savimi, o ne neturtingomis Rytų Europos valstybėmis.

Atsižvelgiant į šiuos specifinius požymius, S. M. Terry nuomone, pokomunistinių šalių analizė jau sukurtų demokratizacijos teorinių instrumentų pagrindu būtų neefektyvi. Didėjanti laiko distancija nuo pokomunistinio perėjimo pradžios dar labiau paryškina skirtumus, todėl tik po 10 – 15 metų bus galima formuluoti conceptualaus pobūdžio išvadas. Artimiausiu laiku S. M. Terry pataria susitelkti ties empiriniais tyrimais ir “nesusipainioti konceptiniuose mazguose”, kuriant skubotas teorijas ir modelius. Tikėtina, kad pokomunistinių kraštų raida privers esmingai koreguoti demokratizacijos procesų teorinę refleksiją.

“Generalistai” į šiuos samprotavimus atsakė teiginiu, jog procesai RVE ir buvusioje TSRS yra tos pačios “trečiosios demokratizacijos ban-

gos“, prasidėjusios 1974 m. Portugalijoje, sudedamoji dalis ir nesą jokių rimtų kliuvinių jų analizei, pasitelkiant tranzitologijos teorijas. Visi šie režimo kaitos atvejai – nepriklausomai nuo geografinės padėties ar kultūrinio konteksto – bent jau hipotetiškai turėtų būti vertinami kaip bendro demokratijos sklaidos (*diffusion*) ir priežastinės sąveikos (*causal interaction*) proceso raiškos būdai¹⁸. Tiksliai atlikus daugelio demokratizacijos atvejų tarpregioninius lyginimus, o jokių būdu ne *apriori*, bus galima konstatuoti, kad tranzitologinės sąvokos yra “pritemptos“, o hipotezės neužtektinai patikrintos (arba atvirkščiai). Tik nuodugnus lyginimas galėtų patvirtinti konkretaus regiono kultūrinį, istorinį ar institucinį unikalumą, o šio teiginio išankstinis postulavimas jokių būdu negali būti laikomas tokio lyginimo tikslingumą paneigiančiu argumentu¹⁹. Tikėtina, kad tokia lyginamoji analizė pozityviai sąlygotų ir tranzitologijos kaip politikos mokslo subdisciplinos tolesnę raidą: tai leistų patikrinti ar naujai įvertinti įvairių kintamųjų poveikį demokratiniam perėjimui ir demokratijos konsolidacijos perspektyvoms (pavyzdžiui, gali paaiškėti, kad tranzitologai savo ankstesnėse studijose nepakankamai įvertino tarptautinės aplinkos ar nacionalizmo poveikį demokratizacijos procesui).

Vėliau T. L. Karl ir P. Schmitter savo poziciją papildė naujais metodologiniais argumentais²⁰. Hipotetiškai galima teigti, jog poautoritarinio perėjimo dinamika ir modeliai, identifikuoti Lotynų Amerikoje ir Pietų Europoje, taip pat galioja poautoritarinės demokratizacijos Rytų Europoje kontekste. Pradinės išvados buvo suformuluotos, naudojant “labiausiai panašių sistemų“ tyrimo strategiją, kuri yra ypač tinkama įtikinamų (*plausible*) hipotezių kūrimo priemonė. Tačiau šiuo metu svarbesnis yra kitas uždavinys. Iškilo poreikis tikrinti, verifikuoti, modifikuoti ir / ar falsifikuoti šias kitur sukurtas sąvokas ir hipotezes. Todėl tikslinga labiau “universalizuoti“ lyginimą, patikrinant argumentą, jog “kiekvienas konkretaus fenomeno pasireiškimas paklūsta tai pačiai taisyklei“ (*every instance of a phenomenon follows the same rule*)²¹. Lyginamųjų tyrimų metodologijos specialistai pastebėjo, kad tai pareikalauja “labiausiai skirtingų sistemų“ strategijos, kuri analizuoja kaip panašius rezultato prasme atvejus (priklausomus kintamuosius) veikia skirtingos nepriklausomų kintamųjų vertės²². Ši strategija yra ypač tinkama tarpregioniniams lyginimams, nes ji suteikia galimybę įvertinti didelio nepriklausomų kintamųjų skaičiaus poveikį skirtingoje aplinkoje (*within the different sub-sets*)²³.

Pokomunistinio regiono specialistų argumentai turbūt nuosekliausiai išdėstyti V. Bunce publikacijose²⁴. Čia teigiama, kad platus lyginamasis tyrimas pats savaime dar nelaiduoja geresnio analizuojamo reiškinių pažinimo – svarbu kruopščiai ir atsakingai parinkti atvejus taip, kad skirtumų ir panašumų tarp jų kombinacija būtų optimali. Lyginant demokratinis perėjimus Rytuose ir Pietuose, ši sąlyga nevykdoma, nes skirtumų yra gerokai daugiau ir jie – esminiai. Anot V. Bunce, Pietų Europoje ir daugelyje Lotynų Amerikos šalių vykusius procesus tikslu būtų įvardinti sąvoka “redemokratizacija”, turint omenyje ilgesnius ar trumpesnius demokratinio valdymo tarpsnius prieš įsigalint autoritarizmui. Kitaip yra pokomunistinėse šalyse, kur demokratinis institutas tenka kurti beveik *ex nihilo*, neskaitant mažiau nei dešimtmetį trukusių demokratizacijos bandymų kai kuriose tarpukario RVE šalyse. Kiti nurodomi pokomunistinio perėjimo ypatumai: “sunkesnis” autoritarinio (totalitarinio?) režimo paveldas, karinių pajėgų civilinės kontrolės tradicija, diferencijuotos socialinės struktūros nebuvimas, skirtingas perėjimo būdas ir / ar mastas²⁵. Šie nepriklausomi kintamieji tik labai retai gali būti identifikuojami demokratinų perėjimų Pietuose atveju, todėl sunku, jei išvis įmanoma, “patikrinti jų poveikį įvairioje aplinkoje”.

Kaip pastebi V. Bunce, pagrindinis klausimas tokiu būdu yra, ar šie skirtumai tėra tik bendro proceso – perėjimo iš diktatūros į demokratiją – specifinės variacijos, ar tai – visiškai skirtingi procesai, t. y. demokratizacija Pietuose *versus* tai, kas įvardijama kaip pokomunizmas (Rytuose)²⁶. Kitaip tariant, tai, kas dažnai suprantama tik kaip *perėjimo masto skirtumai* (*differences in degree*), atidžiau panagrinėjus gali iškilti kaip *perėjimo tipo nesutapimas* (*differences in kind*). Jei pokomunistinė transformacija neturi istorinių precedentų, tai jos analizėje negalima remtis tomis politikos mokslo teorijomis, kurios buvo suformuluotos apibendrinus *kokybiškai kitokią* politinės kaitos patirtį. Pokomunistinės būsenos neapibrėžtumas tokiu būdu verčia skeptiškai žvelgti į tranzitologinių instrumentų taikymo šio regiono tyrimams perspektyvą. Tinkamesnė metodologinė strategija, anot V. Bunce, būtų pokomunistinių šalių tarpusavio lyginimai. Tai ne tik užtikrina gana didelį atvejų skaičių – 27 pokomunistinės valstybės, – bet ir teikia optimalų panašumų ir skirtumų rinkinį²⁷. Ši alternatyva daugiausia padėtų išvengti ir “konceptinio pritempimo” recidyvų.

Ar galima šių dviejų išdėstytų pozicijų metodologinė sintezė, ar tai iš esmės nesuderinami principai? Pastarojo pasirinkimo atveju tenka atsakyti ir į klausimą, kuri iš metodologinių prieigų yra efektyvesnė pokomunistiniuose tyrimuose. Kai kurias preliminaras išvadas diktuoja pokomunistinės politinės raidos tendencijų stebėjimas ir vertinimas. Pagrindinis argumentas prieš lyginimą ir tranzitologijos instrumentų taikymą yra tas, kad galbūt pokomunistinės šalys vystosi visai ne demokratijos linkme taigi priklauso kitai, o ne demokratinių perėjimų kategorijai. Tačiau dalis pokomunistinių kraštų iš tiesų vystosi, tariant G. Nodia žodžiais, “nuo kažko nedomokratiško į kažką, kas yra ar bando būti, ar galų gale imituoja (*pretends to be*) demokratiją”²⁸, nesvarbu kokią – minimalistinę ar išplėstinę – jos sampratą pasirinksime. Nėra rimto pagrindo manyti, kad procesai Vidurio Europos šalyse ir Baltijos valstybėse vyksta ne demokratijos institucionalizavimo linkme ir todėl jų politinei raidai nagrinėti netinka demokratizacijos teorinis instrumentarijus ar negalimi (netikslingi) tarpregioniniai lyginimai su kitomis poautoritarinėmis šalimis. Tačiau likusių pokomunistinio regiono kraštų politinė dabartis ir ateitis tebėra neaiški: dažnoje demokratinė retorika tik pridengia autoritarinę praktiką. Šia prasme pokomunistinės Baltarusijos ar Vidurinės Azijos šalių lyginimas su poautoritarine Ispanija iš tiesų yra metodologiškai abejotinas. Todėl galima suformuluoti paprastą išvadą: norint išplėsti lyginamųjų demokratizacijos studijų empirinę bazę ir taip patikrinti esamų teorinių instrumentų validumą, dera kruopščiai diferencijuoti pokomunistines šalis ir atrinkti tik tas iš jų, kuriose funkcionuoja keli ar bent vienintelis demokratijos atributas. Taigi aptarto metodologinio ginčo raktą reikėtų ieškoti pokomunistinėje politinėje empirijoje.

Kita svarbi šiuolaikinės politologinės polemikos ašis – vidinių bei išorinių demokratinės politinės kaitos mechanizmų paieška ir integruotos demokratizacijos teorijos formulavimo aktualijos. Todėl įdomu p nagrinėti įvairias demokratijos ir demokratizacijos teorines schemas (modelius) ir įvertinti jų pažintinį potencialą pokomunistinės demokratizacijos atvejų kontekste.

3. Struktūrinė vs. procedūrinė politinio režimo kaitos teorinės schemas ir pokomunistinė demokratizacija

Pastarųjų kelių dešimtmečių (lyginamosios) politikos mokslo plėtotę ypač skatino įvairiuose pasaulio regionuose vykę politinių režimų

kaitos procesai: iškilo teorinis ir praktinis poreikis nustatyti šių procesų dėsningumus bei identifikuoti galimas priežastis. Politinių režimų transformaciją nagrinėjančią literatūrą priimta skirstyti į studijas, akcentuojančias socioekonominių ir kultūrinių veiksnių įtaką perėjimo procese bei tas publikacijas, kurios pagrindiniu kaitos agentu laiko žmogiškąjį veiksni, veikiantį nepriklausomai nuo egzistuojančių struktūrų bei „objektyvių“ aplinkybių²⁹.

Abi prieigos skiriasi tiek savo teorinėmis-metodologinėmis prielaidomis, tiek ir praktiniu tyrimo organizavimo aspektu. *Struktūrinio* požiūrio šalininkai teigia, kad konkrečioje situacijoje kaitos agentų pasirinkimo galimybės yra labai ribotos. Istorinė patirtis ir egzistuojantis socioekonominis bei kultūrinis kontekstas daugiausia determinuoja šių aktorių elgesį. Atvirkščiai, *procedūrinė* prieiga pabrėžia, kad objektyvios struktūros netrikdo politinių veikėjų ir iš esmės nevaržo jų veiksmų laisvės. Politinio proceso centre yra subjektyvūs - racionalūs ar emociškai motyvuoti – kaitos agentų pasirinkimai, kurie susiję ne tiek su išorinių struktūrų poveikiu, kiek su jų oponentų kognityvinių bei normatyvinių orientacijų įvertinimu³⁰. Nusistovėjusių politinės elgsenos įpročių pasikeitimas, o ne ekonominių charakteristikų ar visuomenės nuomonės pokyčiai, žymi politinio režimo kaitos proceso pradžią. Anot H. Kitschelt, esminė abiejų pozicijų metodologinė perskyra glūdi skirtingose pasirinkimo (*choice*) koncepto interpretacijose. Jei struktūralistų požiūriu pasirinkimas yra institucinės aplinkos sąlygotas politinis sprendimas, tai kitos pusės argumentai pabrėžia voliuntaristinę politinio veiksmo esmę.

Struktūrinė ir procedūrinė politinio režimo kaitos koncepcijos skiriasi ir savo metodiniais tyrimo organizavimo principais. Pirmoji pirmenybę teikia platiems – tarpreiginiams ir tarpkultūriniams – kiekybiniais tyrimams ar konceptiniu požiūriu disciplinuotiems kokybiniais lyginimams. Paprastai tokios lyginamosios analizės vienetai yra atskiros valstybės – siekiama maksimaliai padidinti tyrimo atvejų skaičių tam, kad būtų įvertintas pasirinktų (nepriklausomų) kintamųjų poveikių kuo įvairesniame kontekste. Kitokia yra procedūrinės prieigos tyrimo technika – vyrauja individualių ir visada unikalių režimo kaitos atvejų aprašymai, šių procesų deskriptyvinė diachroninė rekonstrukcija. H. Kitschelt mano, jog lyginamasis metodas čia nėra plėtojamas sistemiškai: atskirų atvejų gretinimas esti veikiau „iliust-

racinio ir impresionistinio" pobūdžio³¹. Dėl čia išvardintų metodologinių ir metodinių skirtumų kiti autoriai struktūrinius ir procedūrinius aiškinimus vadina atitinkamai makro- bei mikro- orientuotomis režimo kaitos koncepcijomis³².

Abiejų pozicijų argumentai naudojami aiškinant tiek demokratinės, tiek ir autoritarinės politinių režimų transformacijas. Vis dėlto aptariama metodologinė įtampa formavosi pirmiausia kaip politikos mokslo pastangų paaiškinti XX a. demokratizacijos "bangas" rezultatas: būtent demokratinų politinių režimų tapimo analizė paskatino ir išplėtojo šį politologinį diskursą.

Takoskyrą tarp abiejų teorinių tradicijų išryškino 1970 m. pasirodžiusi D. Rustow studija "Perėjimai į demokratiją: dinaminio modelio link" (*Transitions to Democracy: Towards a Dynamic Model*). Šiame straipsnyje D. Rustow subtiliai kritikuoja to meto Vakarų politikos moksle (ypač JAV) vyravusią tendenciją ieškoti stabilių demokratinų režimų gyvybingumo priežasčių arba, kitaip tariant, funkcinių demokratijos rekvizitų³³.

<...> ncaišku, ar pasiturintys piliečiai tampa geresniais demokratais; ar demokratijose veikia geresnės mokyklos ir egzistuoja palankesnė aplinka ekonomikos augimui; ar yra koks nors abipusis ryšys, kuris liudytų, jog raštingumo ar gerovės ir demokratijos padidėjimas atitinkamai veikia vieni kitą; ar galbūt yra papildomų veiksnių, pavyzdžiui, ekonomikos industrializacija, kurie lemia tiek demokratiją, tiek ir gerovę bei raštingumą³⁴.

Tačiau, anot D. Rustow, ydinga ne tiek (ne tik) pati tradicija, kiek painiava, kuri kyla šiuos funkcinius rekvizitus susiejant su demokratinės kaitos vienoje ar kitoje (nedemokratinėje) valstybėje perspektyvomis. Stabilių demokratijų analizės pagrindu identifikuoti dėsningumai nebūtinai turi galioti demokratinio perėjimo fazėje arba, paties Rustow žodžiais tariant, "koreliacijos negalima tapatinti su priežastingumu".

(Toks) tapatinimas netinka daugeliui kitų politinių režimų. Karinės diktatūros, pavyzdžiui, paprastai yra slapto sąmokslų ir ginkluoto sukilimo padarinys, bet save įtvirtina sąjungų su pilietinėmis grupėmis būdu. Charizmatiniai lyderiai, pagal Maksą Weberį, savo legitimacijos pretenzijas grindžia tariamai stebuklingomis galiomis, bet jas turi paremti rutinizacija. <...> Komunistinius režimus sukūrė revoliuciniai elitai ar užsienio užkariautojai, bet konsolidavo masinės partijos ir jiems pavaldžios biurokratijos <...> ³⁵.

D. Rustow pasiūlytas genetinis (kauzalinis) demokratizacijos mo-

delis remiasi tiek svarbių funkcionalizmo argumentų kritika, tiek ir originaliomis metodologinėmis prielaidomis.

1 lentelė. D. Rustow genetinis (kauzalinis) demokratizacijos modelis

Negatyvūs argumentai: funkcinų rekvizitų kritika	Pozityvios prielaidos, reikšmingos konstruojant demokratizacijos modelį
1. Demokratijos stabilumą palaidkantys ir ją sukuriantys veiksniai nebūtinai sutampa: reikia skirti funkcinis ir genetinius demokratijos aiškinimus.	1. Genetinę prieigą remiantys empiriniai faktai kiekvienu atveju turėtų apimti tik demokratinio perėjimo laikotarpį.
2. Koreliacija nėra tapati priežastingumui: pastarąjį turi nagrinėti genetinė teorija.	2. Norint geriau pažinti politinių sistemų transformacijos logiką, reikėtų susitelkti ties endogeninių veiksmų bei procesų analize ir nenauginėti išorinių įtakų.
3. Politinį procesą determinuoja ne tik socialiniai ir ekonominiai veiksniai.	3. Idealiam perėjimo tipui arba modeliui sukonstruoti turėtų pakakti dviejų ar trijų empirinių atvejų, o vėliau ji būtų galima patikrinti platesniame atvejų kontekste.
4. Politinį veiksmą sąlygoja ne tik įsitikinimai ir vertybinės nuostatos.	
5. Demokratijos genezė nebūtinai yra geografiškai vienoda visur: į demokratiją gali vesti daug kelių.	
6. Demokratijos genezė nebūtinai yra vienodai pasikartojanti visur: įvairiose perėjimo fazėse svarbiausi veiksniai gali nesutapti (būti kitokie).	
7. Demokratijos genezė nebūtinai yra socialiai vienalytė: politinių veikėjų ir eilinių piliečių vertybinės nuostatos gali skirtis konkrečioje šalyje konkrečiu metu.	

Toki modelį D. Rustow konstruoja apibendrinęs Švedijos (1890 – 1920) ir Turkijos (1945 – 1965) politinių sistemų transformacijas. Demokratiniam procesui prasidėti būtina tik viena išankstinė sąlyga – nacionalinė vienybė. Tai reiškia, kad perėjimas negali vykti nacionalinių prieštaravimų krečiamame krašte. Patį politinės demokratizacijos procesą D. Rustow analitiškai suskaido į tris fazes: a) pasiruošimo fazę (*preparatory phase*), kurios skiriamasis bruožas yra institucionalizuotas socialinis konfliktas³⁶; b) apsisprendimo fazę (*decision phase*), kurios esmę sudaro demokratinų procedūrų pasirinkimas ir jų pripažinimas bent jau politinio elito lygmeniu³⁷; c) įpročio fazę (*habituation phase*) – demokratinų procedūrų ir institucijų legitimacija visuomenėje, jų teisingumo ir teisėtumo pripažinimas³⁸.

Trumpai apibendrinant D. Rustow schemą galima pastebėti, kad politinio veiksmo ji neizoliuoja nuo socialinio, ekonominio, kultūrinio konteksto ir neteigia, kad politikos agentai veikia visiškai autonomiškai, “sau ir tarp savęs”. Tačiau makrostruktūros tik sąlygoja politinio proceso “darbotvarkę”, bet jokių būdu nėra konkretaus politinio režimo determinantės. Demokratinė politika tokiu būdu nėra modernizacijos ir augančios gerovės sukurtas produktas, o politinių veikėjų atrastas įtampas ir konfliktus reguliuojantis mechanizmas, kurio efektyvus veikimas susijęs ir su legitimacija iš apačios.

D. Rustow demokratizacijos teorija daugelį tyrinėtojų privertė suabejoti tariamai nepajudinamais struktūrinės prieigos argumentais. Nors klasikiniais tapę stabilų demokratinų sistemų tyrimai išryškino ilgalaikes sąsajas tarp demokratijos ir rinkos kapitalizmo³⁹, klasinės visuomenės kompozicijos⁴⁰ bei modernizacijos lygio⁴¹, tačiau naujųjų demokratijų genezės analizė nepatvirtino šių dėsningumų. “Trečioji demokratizacijos banga” vyko įvairioje socioekonominėje ir kultūrinėje terpėje: politinės demokratijos keliu pasuko gerovės, piliečių išsilavinimo ir kitų “funkcinių rekvizitų” lygiu labai besiskiriantys kraštai. Taip aišku, kad naujųjų demokratijų politinė raida veidrodžiškai neatkartoja Vakarų Europos ir JAV istorinio vystymosi modelio, kai įvairių visuomenės grupių įpilietinimas ir demokratinų struktūrų kūrimas atsilieka nuo rinkos kapitalizmo ir švietimo sistemos plėtotės. Modernizacijos teorijos pozicijas ypač pakirto ir atvirkštinių politinių procesų stebėjimas Lotynų Amerikoje, kur “kapitalizmas, raštingumas ir gerovės *per capita* didėjimas <...> sukėlė masinius neramumus ir atvedė į karinę diktatūrą”⁴². Dar 1973 m. savo autoritarinių režimų genezės studijoje-

je O' Donnell įrodinėjo, kad ekonominė kaita čia generavo socialinį konfliktą, politinę poliarizaciją ir tapo akstinu susikurti antidemokratiškai armijos bei įtakingų elito grupių sąjungai⁴³.

Kai kurie tyrinėtojai mano, kad struktūrinės prieigos atsisakymas režimo kaitos studijose 8 – 9 dešimtmečiuose atspindi bendrą to meto politikos mokslo tendenciją. „Struktūriniai tyrimai, akcentuodami klasių konfliktą, priklausomybę ir ekonomikos plėtotę, orientavosi į funkcionalizmą ir ignoravo mikrostruktūras (*microfoundations*), kurių reikšmė buvo vis labiau pripažįstama disciplinoje“⁴⁴.

Procedūrinis požiūris į politinių režimų transformacijas pasirodė esąs gana produktyvus: kaitos procesus imta rekonstruoti pasitelkus teorinius modelius, plėtojosi atskirų šalių ir intraregioniniai tyrimai, sukurta tikslus konceptinis aparatas. Įvairios šios prieigos variacijos siūlė specifines demokratizacijos procesų teorines interpretacijas⁴⁵.

Nors procedūrinė prieiga talpina daugelį ne visiškai sutampančių aiškinimų, tai nekliudo išskirti visoms jos srovėms bendras charakteristikas. Pirma, pagrindiniai perėjimo proceso veikėjai yra politiniai elitai – tiek valdantieji, tiek ir opoziciniai -, o ne interesų grupės, visuomenės organizacijos, socialiniai judėjimai ar klasės. Antra, šių veikėjų apibūdinimo kriterijus yra jų pozicija režimo kaitos atžvilgiu (protagonistai – priešininkai, radikalai – konservatoriai), o ne instituciniai vaidmenys ar materialiniai interesai. Trečia, kaitos agentų strategijas sąlygoja lūkesčiai, susiję su jų oponentų ir sąjungininkų elgsena. Ketvirta, demokratizacija yra sudėtingas procesas institucinio kompromiso – demokratijos – linkme. Procedūrinės prieigos *credo* tokiu būdu yra: demokratiją kuria aktyvi politinė valia, o ne inertiškos socialinės bei ekonominės struktūros.

Ilgainiui politikos moksle susiformavo tylus konsensusas, jog kaip tik procedūrinė analizė tiksliausiai paaiškina komplikuoatą politinio perėjimo (*transition*) procesą. Tačiau iškyla klausimas: o kas toliau? Juk naujai sudėtingas demokratinis režimas gali būti tik laikinų politinių preferencijų pasekmė. O kas atsitiks, jei šios preferencijos pasikeis senųjų autoritarinių polinkių naudai? Ar iš tiesų nėra jokių reikšmingų institucinių ir struktūrinių naujųjų demokratijų stabilumą palaikančių mechanizmų? Ir jei viską lemia voliuntaristinis politinis veiksmas, tai ar prasminga tampa demokratijos konsolidacijos sąvoka, žyminti negrįžtamą judėjimą tolyn nuo autoritarinės praktikos? K. L. Remmer pastebi, jog „formuluotės, apibūdinančios demokratiją kaip atsitiktinumą ir specifinių sąveikų tarp politinių lyderių išdavą, negali paaiškinti pliuralistinių institutų įvedimo beveik vienu metu tokiose šalyse kaip

Čilė (1990), Lenkija (1990), Čekoslovakija (1990), Vengrija (1990), Nikaragva (1990), Bulgarija (1991), Estija, Latvija ir Lietuva (1991)⁴⁶. Procedūrinė prieiga dar geba paaiškinti demokratizacijos procesus Vengrijoje ir Lenkijoje, kur komunistinio elito nuolaidumas tapo prielaida politiniams pakтамs tarp režimo ir kylančios opozicijos. Tačiau, pavyzdžiui, Čekoslovakijos situacija buvo kitokia – valdantysis elitas čia buvo labiau susitelkęs ir, kitaip nei Lenkijoje, nepatyrė gerai organizuotos opozicijos ir pilietinės visuomenės spaudimo. Savo ruožtu ir struktūriniai veiksniai – demokratinė tarpukario patirtis ir aukštesni nei kitose RVE šalyse gerovės rodikliai – Čekoslovakijoje nebuvo esminiai demokratizacijos stimulai, nors, matyt, suvaidino pozityvų vaidmenį antrajame – “porevoliuciniame” – kaitos etape. Tikėtina, jog šioje šalyje lemiamu demokratizacijos veiksmu tapo vadinamasis difuzinis efektas, t. y. demokratijos sklaida iš kitų kaimyninių šalių ir, žinoma, TSRS vadovybės nesikišimo politika⁴⁷.

4. Integruotos demokratizacijos teorijos formulavimo aktualijos

Demokratijos konsolidacijos aktualijos paskatino ne tik (ne tiek) ankstesnių struktūrinių aiškinimų renesansą, bet ir poreikį naujai įvertinti esamą mokslinį žinojimą, atsisakant senos – procesas ar struktūra? – dichotomijos. Pastarojo dešimtmečio studijos, apmąstančios demokratizacijos procesus, paprastai siekia derinti abiejų metodologijų argumentus ar ieško naujų teorinių kryptių⁴⁸.

Jau S. Huntingtonas, nagrinėdamas globalinį demokratinį politinį procesą ir jo perspektyvas, atsižvelgia į reikšmingas išorinių struktūrų įtaką⁴⁹. Jis išvelgia sąsajas tarp autoritarinių politinių režimų legitimumo bei jų ekonominės politikos efektyvumo (*economic performance*). Pasaulinė naftos krizė 8 – jame dešimtmetyje tokiu būdu pakirto autoritarinės politikos prestižą daugelyje kraštų. Paaikškėjo, kad resursų mobilizavimo ir ekonomikos augimo prasme politinės diktatūros nėra pranašesnės už demokratinius režimus⁵⁰. Nors S. Huntingtonas ir pabrėžia ekonominės plėtotės įtaką politiniam procesui, bet negrįžta prie tiesmukiškų koreliacijų, jog materialinė gerovė pranašauja greitą režimo demokratizaciją. Ekonominis augimas nėra nei būtina, nei juo labiau užtektina režimo demokratėjimo sąlyga. Anot S. Huntingtono, demokratijos perspektyvų požiūriu svarbesni veiksniai yra ekonominės gerovės šaltinis ir resursų paskirstymo būdas. Centralizuoti ir, pavyzdžiui,

nafta turtingi kraštai turi daugiau galimybių “atsilaikyti” prieš demokratijos bangą nei ekonomiškai ir socialiai diferencijuotos valstybės⁵¹.

S. Huntingtonas naujai atranda ankstesnių struktūrinių tyrimų primirštą veiksni – religinę tradiciją. Jis išvelgia antidemokratines konfucijinės ir islamo religinių sistemų implikacijas, o krikščionybės – pirmiausia protestantizmo ir katalikybės – nelaiko rimtu demokratijos kliuviniu. Katalikų bažnyčia patyrė istorinę transformaciją, kurios pasekme tapo didelė valstybės autonomija nuo šios religinės sistemos daugelyje šalių – demokratijai palankus veiksnys.

S. Huntingtonas mano, kad geriausiai struktūriškai nepribrendusių kraštų demokratizaciją gali paaiškinti vadinamasis “demonstracinis” (sniego lavinos) efektas – demokratinų stimulų skverbimasis iš kaimyninių šalių bei globalinio geopolitinio balanso posūkis demokratijos naudai.

Trečioji demokratizacijos banga ir ypač politinės kaitos procesų pokomunistinėse šalyse stebėjimas paskatino labiau integruoti procedūrinius ir struktūrinius aiškinimus. Žinomas struktūrinės prieigos atstovas S. M. Lipset pripažino, kad socioekonominės koreliacijos yra tik asociacinio pobūdžio ir nebūtinai žymi priežastį⁵². Kartu jis lieka įsitikinęs, kad socialinių rekvizitų analizė yra reikšminga demokratijos konsolidacijos perspektyvų įvertinimo prasme. “(Politinis) paktas yra demokratijos institucionalizacijos priemonė, o jos (institucionalizacijos – S. B.) tikimybė gali būti didesnė ar mažesnė, priklausomai nuo to, egzistuoja ar ne šie rekvizitai (...). Taigi nebūtina rinktis vieną iš dviejų (“ar – ar”) alternatyvų (demokratizacijos studijose) – jos yra papildančios”⁵³. Struktūrinių demokratijos rekvizitų sąrašą S. M. Lipset papildė tokiais instituciniais kintamaisiais kaip rinkimų ir partinė sistemos, konstitucinė sąranga, pilietinė visuomenė ir teisinė valdžia. Galima tvirtinti, kad pastaruoju metu demokratizacijos studijose vis įtakingesnė tampa neoinstitucionalistinė kryptis⁵⁴. Kiti autoriai akcentuoja dar ir situacinį (konjunktūrinį) veiksnių, pavyzdžiui, tai, kas – politinė opozicija ar senojo režimo atstovai – laimėjo pirmuosius demokratinus rinkimus⁵⁵.

Struktūrinės ir procedūrinės krypčių demokratizacijos studijose metodologinę sintezę atliko ir nuosekliai įgyvendino A. Melvilis⁵⁶. Jo nuomone, “niekas, bent jau *apriori*, nekliaudo sujungti abiejų metodologijų, iš kurių viena atkreipia dėmesį į struktūrinius veiksnius (netgi abejojant jų universalumu), o kita – į procedūrinius”⁵⁷. Sintezė galima kaip tik todėl, kad abi prieigos iš esmės nagrinėja skirtingus demokratinų tranzitų aspektus – taigi jos nekonkuruoja tarpusavyje, o papildoma viena kitą.

A. Melvilio pasiūlyto teorinio modelio esmė – demokratinės kaitos proceso daugiaveiksminė analizė, atsižvelgiant tiek į mikro-, tiek ir į makro- veiksmius (atitinkamai procedūrinius ir struktūrinius). Tačiau kaip reikėtų organizuoti tyrimo procesą, kad būtų įmanoma įgyvendinti šį pretenzingą užmojį? A. Melvilio nuomone, visus spėjamai reikšmingus demokratinį perėjimą veikiančius veiksmius reikia nagrinėti ne vienu metu, o išskaidžius laiko kontinuume, t. y. visame perėjimo procese. Nuosekli demokratinės kaitos analizė iš pradžių turėtų įvertinti makrostruktūrų poveikį ir palaipsniui susitelkti ties procedūromis ir sprendimais, tiesiogiai formuojančiais naują politinį režimą.

Procedūrinis demokratinio režimo paskelbimas žymi tik vienos politinio proceso fazės – perėjimo – pabaigą, tačiau tolesnė šio režimo ateitis tebėra neaiški. Todėl antrąją – demokratijos konsolidacijos – fazę tikslinga nagrinėti pasitelkus atvirkštinę veiksmių analizės seką, t. y. pradėti nuo politinės sistemos mikrokomponentų ir vėliau įvertinti makrostruktūrų poveikį. Aiškumo dėlei, A. Melvilis savo metodologinę sintezę iliustruoja schema.

1 schema. „Priežastingumo piltuvas“

Šaltinis: Melvil A. *Opyt teoretiko – metodologičeskogo cinteza strukturnogo i procedurnogo podchodov k demokratičeskim tranzitam.* – Polis. – 1998. – Nr. 2.

Pabaiga

A. Melvilio atlikta dviejų tranzitologijos teorinių tradicijų metodologinė jungtis laikytina svarbiu žingsniu *integruotos demokratinų tranzitų paradigmos* konstravimo linkme. Sutarus, jog atskiriems pokomunistinio perėjimo variantams gali būti taikomi tranzitologijos konceptai bei modeliai, tampa aiški tokios paradigmos reikšmė pokomunizmo tyrimams. Tiek, kiek pokomunistinė kaita yra politinės demokratijos projektas, jai taikytini demokratinės kaitos analizės instrumentai. Šia prasme A. Melvilis ir kiti struktūrinę ir procedūrinę prieigas derinantys autoriai argumentuotai paaiškina dažno pokomunistinio politinio režimo formavimosi ir konsolidacijos mechanizmus.

Pokomunistinė kaita Rytų ir Vidurio Europoje aktyvina politikos tyrimų metodologijos tikslinimo pastangas. Trečioji demokratizacijos banga ir komunistinių kraštų demokratėjimas skatina atsisakyti įsisenėjusios metodologinės dichotomijos tarp struktūrinių ir procedūrinių politinio režimo kaitos aiškinimų. Nei viena iš šių metodologijų atskirai nepajėgia paaiškinti demokratinų transformacijų 9 – 10 dešimtmečiuose genezės bei tolesnės politinio proceso naujosiose demokratijose raidos. Tai ypač akivaizdu pokomunistinio perėjimo atveju, kur vidinių sąlygų ir politinių strategijų įvairovė paneigia vienpusiškai orientuotus deterministinius argumentus. Todėl norint geriau suvokti demokratinės kaitos Rytų ir Vidurio Europoje logiką, būtina integruoti struktūrinę ir procedūrinę prieigas, taip pat atsižvelgti į institucines ir tarptautinio konteksto įtakas. Tokia teorinė – metodologinė sintezė procedūrinius veiksmus laiko esant pagrindiniais *perėjimo į demokratiją* fazėje, o struktūrinius – *režimo kaitos inicijavimo ir politinio proceso stabilizavimo* stimulais. Pokomunistinės kaitos pagrindu kuriama *integruota demokratizacijos teorija* tampa svariu indėliu į tranzitologijos studijas.

Kita vertus, preliminarų demokratinio projekto RVE sėkmės įvertinimą sąlygoja tai, kokią prasmę įvairūs autoriai suteikia demokratijos konceptui. Demokratijos samprata yra labai talpi ir apima platų aiškinimų spektrą – nuo griežtų minimalistinių iki sociokultūriškai orientuotų definicijų. Todėl dalis pokomunizmo tyrinėtojų apskritai abejoja politinės kaitos regione demokratiškumu. Siekiant išvengti teorinės painiavos, aktualu diferencijuoti pokomunistinę erdvę ir susitarti dėl bendrų demokratija įvardijamo reiškinių požymių. Paprasčiausiai operaciona-

lizuojama ir patikrinama išlieka minimalistinė demokratijos koncepcija. Tačiau lyginamasis politinis tyrimas gali remtis ir sudėtingesnėmis demokratijos sampratomis, žinoma, nustačius korektiškus jų turinio kriterijus.

PASTABOS IR NUORODOS

¹ Pastarąjį klausimą Lietuvoje pirmasis suformulavo ir pabandė į jį atsakyti D. Žeruolis, išsamiai palyginęs RVE ir Vakarų Europos partines sistemas. Žr. Žeruolis D. *Rytai tampa Vakariais?* // Politologija. - 1996. - Nr. 1 (7).

² Sąvokos „struktūriniai veiksniai“ ir „procedūriniai veiksniai“ iš esmės žymi D. Rustow (1970) pasiūlytą perskyrą tarp „funkcinių“ ir „genetinių“ demokratiją ir demokratizaciją įtakančių faktorių. Vėliau politikos moksle ieškota tikslesnės terminijos: sąvokos „funkciniai veiksniai“ ir „struktūriniai veiksniai“ imtos laikyti sinoniminėmis, o „genetinė“ prieiga dar buvo įvardijama „voliuntaristine“, „procesine“ ar „procedūrine“.

³ Schmitter P. with Karl T. L. *The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go?* – Slavic Review. – 1994. Vol. 53. No. 1.

⁴ Ibid. - P. 177.

⁵ Dogan M., Pellasi D. *Sravnitel'naja političeskaja sociologija*. – Moskva, 1994.

⁶ Sartori G. *Concept Misformation in Comparative Politics*. – American Political Science Review. – 1970. Vol. 64. December; Schmitter P. with Karl T. L. *The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists...* 1994; Bova R. *Political Dynamics of the Post-communist Transition: A Comparative Perspective*. – World Politics. – 1991. Vol. 44. No. 1.

⁷ Collier D., Levitsky S. *Democracy with Adjectives. Conceptual Innovation in Comparative Research*. – World Politics. – 1997. Vol. 49. April.

⁸ Schumpeteris demokratiją apibrėžė kaip sistemą, kurioje individai įgyja sprendžiamąją galią konkurencinės kovos dėl rinkėjų balsų keliu.

⁹ Diamond L. *Is the Third Wave Over?* – *Journal of Democracy*. – 1996. Vol. 7. No. 3.

¹⁰ Huntington S. *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*. – Norman (Oklahoma), 1991.

¹¹ Bova R. *Political Dynamics of the Post-communist Transition ...* 1991.

¹² R. Bova nepateikia tikslios demokratijos definicijos, todėl nėra visiškai aišku kokią demokratijos sampratą – minimalistinę ar kurią nors išplėstinę – jis taiko tiriamam atvejui.

¹³ Šiose trijose šalyse pasitraukimas nuo komunizmo vyko pagal skirtingus scenarijus. Jiems įvardinti vartojamos specialios tranzitologijos sąvokos: politinis paktas (*pacted transition*) – Lenkijoje, režimo griūtis (*rupture*) – Čekoslovakijoje, politinio režimo inicijuotas perėjimas (*imposed transition*) – Vengrijoje.

¹⁴ Žr. Linz J. *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, in Greenstein, Polsby (eds)

Handbook of Political Science. – 1975. Vol. 3; Friedrich C. J., Brzezinski Z. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. – New York, 1968; Lietuviškai Žr.: Jankauskas A. *Organizacinė valstybė: autoritarizmo ar demokratijos modelis? - Politologija*. – 1993. Norkus Z. *Fašizmo diagnostikos elementai*. – *Politologija*. – 1993.

¹⁵ Vėliau Linz kalba apie „iššaldytą autoritarizmą“ Vengrijoje. Plačiau žr. Linz J., Stepan A. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. – Baltimore and London, 1996.

¹⁶ Vadovaudamasis šia metodine nuostata, R. Bova atliko demokratizacijos TSRS ir „suderėto“ perėjimo modelio šalyse, pirmiausia Ispanijoje, lyginamąją analizę.

¹⁷ Terry S. M. *Thinking About Postcommunist Transitions: How Different Are They?* - *Slavic Review*. – 1993. Vol. 52. No. 2. - P. 333.

¹⁸ Schmitter P. with Karl T. L. *The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists ...* 1994; Nodia G. *How Different Are Postcommunist Transitions?* - *Journal of Democracy*. – 1996. Vol. 7. No. 4.

¹⁹ Schmitter P. with Karl T. L. *The Conceptual Travels of Transitologists and Consolidologists ...* 1994. - P. 178.

²⁰ Karl T. L., Schmitter P. *From an Iron Curtain to a Paper Curtain: Grounding Transitologists or Students of Postcommunism?* - *Slavic Review*. – 1995. Vol. 54. No. 4. - P. 973.

²¹ Cituojama pagal Tilly Ch. *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. – New York, 1984.

²² Priklausomas kintamasis šiuo atveju gali būti įvardintas kaip „poautoritarinis perėjimas“. Nepriklausomi kintamieji – galimai reikšmingų demokratiją ir demokratinizaciją įtakojančių faktorių visuma.

²³ Plačiau žr. Przeworski A., Teune H. *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York, 1970.

²⁴ Bunce V. *Should Transitologists Be Grounded?* - *Slavic Review*. – 1995. Vol. 54. No. 1.; Bunce V. *Comparing East and South*. – *Journal of Democracy*. – 1995. Vol. 6. No. 3.; Bunce V. *Regional Differences in Democratization: The East Versus The South*. – *Post-Soviet Affairs*. – 1998. Vol. 14. No. 3.

²⁵ Bunce V. *Comparing East and South ...* 1995.

²⁶ Bunce V. *Should Transitologists Be Grounded?* ... 1995.

²⁷ Bunce V. *Comparing East and South ...* 1995.

²⁸ Nodia G. *How Different Are Postcommunist Transitions?* - *Journal of Democracy*. – 1996. Vol. 7. No. 4.

²⁹ Kitschelt H. *Political Regime Change: Structure and Process-Driven Explanations?* – *American Political Science Review*. – 1992. Vol. 86. No. 4.; Pridham G. *Democratic Transitions in Theory and Practice. Southern European Lessons for Eastern Europe?* – // Pridham, Vanhanen (eds) *Democratization in Eastern Europe: Domestic and International Perspectives*. – London, 1994; Melvil A. *Opyt teoretiko – metodologičeskogo cinteza strukturnogo i procedurnogo podchodov k demokratičeskim tranzitam*. – Polis. – 1998. Nr. 2.

³⁰ Kitschelt H. *Political Regime Change: Structure and Process-Driven Explanations?* ... 1992.

³¹ Su šia nuostata galima ir nesutikti. Kaip tik procedūrinės sampratos šalininkai sukūrė vadinamuosius tranzitologinius modelius (režimo kaitos tipus), kurie negalėjo būti konstruojami, ignoruojant lyginamąją prieigą (žr., pavyzdžiui, O'Donnell ir Schmitter, 1986; Przeworski, 1991).

³² Przeworski A. *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in*

Eastern Europe and Latin America. – Cambridge, 1991; Pridham G. *Democratic Transitions in Theory and Practice. Southern European Lessons for Eastern Europe?* ... 1994; Welsh H. *Political Transition Processes in Central and Eastern Europe*. – Comparative Politics. – July, 1994.

³³ 6-7 dešimtmečiuose JAV politologiniuose sluoksniuose gimė keletas koncepcijų, pabrėžiančių įvairias demokratijos stabilumo struktūrines prielaidas: aukštą modernizacijos lygį (Lipset; Cutright); palankų psichologinį klimatą (Lerner); dalyvavimo politinę kultūrą (Almond ir Verba); socialines įtampas reguliuojančių mechanizmų veikimą (Dahrendorf; Lijphart) ir kt.

³⁴ Rustow D. *Transitions to Democracy. Toward a Dynamic Model*. – Comparative Politics. – 1970. Vol. 2. No 3. – P. 342.

³⁵ Ibid. – P. 341.

³⁶ Socialinio konflikto agentai ir jų tikslai gali būti įvairūs priklausomai nuo konkrečios šalies ypatybių. Antai XIX a. pab. Švedijoje pagrindiniai šio konflikto veikėjai buvo du socialinių grupių aljansai: fermeriai, žemėsioji miesto vidurinė klasė ir darbininkai – iš vienos pusės, ir valdininkų, stambiųjų žemvaldžių ir pramoninkų sąjunga – iš kitos. Konflikto ašis – valstybės ekonominė politika, karinės prievolės ir įpildinimo klausimai. Pokarinėje Turkijoje politinės įtampos židiniu tapo industrializuoto centro ir agrarinės periferijos konfliktas.

³⁷ Švedijoje apsisprendimo fazę žymėjo 1907 m. "Didysis kompromisas" tarp socialinio konflikto dalyvių, įtvirtinę visuotinę balsavimo teisę ir proporcinio atstovavimo sistemą.

³⁸ Pats D. Rustow mano, kad naujų įpročių formavimasis gali trukti ne vieną generaciją, tačiau demokratinių procedūrų efektyvumas sprendžiant politines aktualijas sutrumpintų šį procesą.

³⁹ Schumpeter J. *Socializmas, kapitalizmas ir demokratija*. – Vilnius, 1998.

⁴⁰ Moore B. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. – Boston, 1966.

⁴¹ Lipset S. M. *Political Man: The Social Bases of Politics*. – Baltimore, 1960.

⁴² Brachet – Marquez V. *Democratic Transition and Consolidation in Latin America: Steps Toward a New Theory of Democratization*. – Current Sociology. – 1997. Vol. 45. No. 1. – P. 18.

⁴³ O' Donnell G. *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism*. – Berkley, 1973.

⁴⁴ Haggard S., Kaufman R. *The Political Economy of Democratic Transitions*. – Comparative Politics. April, 1997. – P. 265.

⁴⁵ O' Donnell ir Schmitter "atsitiktinio pasirinkimo" (*contingent choice*) modelis aiškina perėjimą kaip liberalizacijos, demokratizacijos ir socializacijos fazių nuoseklų seką. Di Palma pabrėžia specifinių talentų ir demokratinės "meistrystės" (*crafting*) reikšmę perėjimo procese. Przeworski politinę demokratizaciją laiko racionalių motyvuotų politinio proceso agentų tarpusavio sąveikos padariniu. Higley ir Gunther siūlo radikalią elitarinę prieigą.; Žr. O' Donnell G., Schmitter P. *Transitions from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions About Uncertain Democracies*. – Baltimore, 1986; Di Palma G. *To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transitions*. – Berkley, 1990; Przeworski A. *Democracy and the Market...* 1991; Higley J., Gunther R. (eds) *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*. – Cambridge, 1992.

⁴⁶ Remmer K. L. *New Theoretical Perspectives on Democratization*. – Comparative Politics. October, 1995.

⁴⁷ Lewis P. G. *Theories of Democratization and Patterns of Regime Change in East-*

ern Europe. – Journal of Communist Studies and Transition Politics. – 1997. Vol. 13. No. 1.

⁴⁸ Žr., pavyzdžiui, Huntington S. *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century* ... 1991; Lipset S. M. *The Social Requisites of Democracy Revisited*. – American Sociological Review. – 1994. Vol. 59. February.; Pridham G. *Democratic Transitions in Theory and Practice. Southern European Lessons for Eastern Europe* ... 1994; Remmer K. L. *New Theoretical Perspectives on Democratization* ... 1995; Haggard S., Kaufman R. *The Political Economy of Democratic Transitions* ... 1997; Lewis P. G. *Theories of Democratization and Patterns of Regime Change in Eastern Europe* ... 1997; Melvil A. *Opyt teoretiko – metodologičeskogo* ...

³⁹ Huntington S. *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century* ... 1991.

⁵⁰ Empirinius šio teiginio įrodymus vėliau pateikė Przeworski ir kiti *What Makes Democracy Endure?* – Journal of Democracy. – 1996. Vol. 7. No. 1.

⁵¹ Dar 1984 S. Huntington teigė, kad besivystančios šalys, kurios pasiekia tam tikrą pajamų ir išsilavinimo lygio slenkstį, patenka į “perėjimo zoną” ir išauga jų demokratizacijos tikimybė.

⁵² Panašiai mano ir Lewis: “Kaip ir anksčiau, nėra pakankamai aišku, kaip ekonominiai stimulai sukuria demokratines institucijas. Tiek intuicija, tiek ir kai kurie empiriniai faktai pagrindžia šią koreliaciją, tačiau vis dėlto lieka neaišku, kodėl modernizacija skatina demokratijos tapsmą tik kai kuriais – iš tiesų, daugeliu, – tačiau ne visais atvejais. (...) Modernizacijos teorija tokiu būdu yra tik tikimybinio pobūdžio – ji fiksuoja sąlygas, kurioms esant demokratija turi daugiau galimybių klestėti, o nauja demokratija – susikurti. Tačiau ji nepajėgia nustatyti griežtų priežastinių ryšių tarp dviejų fenomenų – demokratijos ir gerovės”. Lewis P. G. *Theories of Democratization and Patterns of Regime Change in Eastern Europe* ...- 1997. – P. 10.

⁵³ Lipset S. M. *The Social Requisites of Democracy Revisited* ... - 1994. – P. 16.

⁵⁴ Žr., pvz., O' Neil P. *Revolution from Within. Institutional Analysis, Transitions from Authoritarianism, and the Case of Hungary*. – World Politics. July, 1996.

⁵⁵ Fish M. S. *Democratization Requisites: The Postcommunist Experience*. – Post-Soviet Affairs. – 1998. Vol. 14. No. 3.

⁵⁶ Melvil A. *Opyt teoretiko – metodologičeskogo* ...

⁵⁷ Ten pat. - P. 17.

SUMMARY

POST-COMMUNIST TRANSFORMATION: METHODOLOGICAL ISSUES

Motivated by the lack of conceptually disciplined studies of post-communist transformation characteristic to the discipline of political science in Lithuania, the author expresses the purpose of the article as follows - to join and try contribute to the development of theoretical discussions of post-communist transformation. Herein, the author

defines the concept of Central Europe as embracing the Visegrad states (Czech Republic, Slovakia, Poland, Hungary) and Lithuania.

In this article the author undertakes to research the dilemma concerning the application of theoretical instruments of democratization for the analysis of post-communist political change (transformation). Herein, the research is directed to explore the following issue: are the theoretical schemes for the analysis of non-democratic regimes applicable to explain the post-communist transformation, or should the new theories assessing the specifics of post-communist transformation be developed, otherwise. Hence, the author presents two methodological approaches - procedural and structural - used to explain the phenomenon of political change; similarly, in the context of post-communist transformation the author ponders upon their productivity, reflects on the question whether the post-communist democratization provides for clarification of comparative political research methodologies. Mr. Buivydas refers to such prominent scientists like P. Schmitter (democratization of authoritarian political regimes), G. Sartori (issue of "conceptual stretching" in studies of democratization), Collier and Levitsky (conceptual innovations in comparative research, definitions of democracy), Schumpeter, R. Bova (analysis of issues arising from conceptual stretching, three-level analysis to elucidate conceptual differences between countries which underwent democratization of non-communist authoritarianism and post-communist transformation) and others. He accentuates constructive role of Melvil's "causal filter" scheme to analyse the second phase of political transformation - democratic consolidation.

Author comes to admit that the process of post-communist change in Central East Europe stirs the efforts to clarify the methodology of political research at activity. The third wave of democracy as well as the evolution of communist states to democracy stipulates one to renounce aged methodological dichotomy apparent between structural and procedural explanations for political regime change. Neither of these methodologies, however, when apart from the other, is able to explain both the genesis of democratic transformations in the 80s and 90s and the further developments the political process of the new democracies has faced. The former and the latter seem particularly obvious in the case of post-communist transformation where the mosaic of internal peculiarities and political strategies disclaim deterministic arguments, let alone laterally directed. Thus, in order to get a full picture of the logics of democratic change in Central East Europe, one must integrate both structural and procedural approaches as well as take account of the impact the institutional and international contexts exert. Such a theoretical-methodological synthesis gives priority to procedural factors during the phase of transformation into democracy, whereas structural factors serve as stimuli initiating the regime change and stabilising the political process. Integrated theory of democratization, constructed on the basis of post-communist change is entitled to transmit a weighty contribution into the studies of transition.

On the other hand, preliminary evaluation of the success of democratic project in Central East Europe is driven but by the meaning various authors attach to the very concept of democracy. The concept of democracy is immensely capacious, it covers a wide range of explanations - starting from minimalist and ending up with socio-culturally orientated definitions. Aware of that several analysts of post-communist express their doubts as to the democratic nature of political change in the region. To avoid theoretical cul-de-sac, it seems viable to differentiate post-communist space and agree upon common attributes of the phenomenon referred to as democracy. Minimalistic concept of democracy is still most easily operationalised and verified. However, comparative political research, given that correct criteria of its content are outlined, can refer to more complex conceptions of democracy.